

TRATATUL DE LA GILĂU (29 DECEMBRIE 1541) - CONȚINUT ȘI SEMNIFICAȚII

Octavian TĂTAR

The Treaty of Gilău (December 29, 1541) - contents and importance -

The death of Hungary's "King" Ioan Zapolya, on the 21th of July 1540, in Sebeș, created the proper conditions for applying the treaty of peace from Oradea, signed in February 1538.

The dispute on the ruling over Hungary was on again, along with the designation of Ioan Sigismund as a King by the Hungarian Dieta (in september 1540), the Transylvanians' uprising led by Ștefan Mailat and Emeric Balassa and their wish to get the crown of the Hungarian Kingdom.

The coming of the Turks in Hungary, in the summer of 1541, the occupation of a large part of the Kingdom and the imposing of a reign of "semi-conquest" in Transylvania made the widow queen- Isabella began the talkings with Ferdinand of Habsburg to give up the crown in his favour. This study emphasis the context, the main ideas and the importance of the Treaty signed by the representatives of Ferdinand and Isabella, at Gilău, on the 29th of December 1541, as well as the difficulties that made imposible its implementation.

1. Contextul în care s-a semnat tratatul

Moartea "regelui" Ungariei Ioan Zápolya, la 21 iulie 1540, la Mülbach (Sebeș), crea condițiile punerii în aplicare a prevederilor păcii de la Oradea, din februarie 1538, potrivit căreia, după moartea lui Zápolya, i se garanta lui Ferdinand de Habsburg posesia întregii Ungarii¹. Numai în aparență lucrurile stăteau astfel deoarece, pe 23 martie 1539, Zápolya s-a căsătorit cu Isabella, fiica regelui Poloniei, Sigismund I, iar în iulie 1540 s-a născut fiul acestora, Ioan Sigismund. Situația se complică și mai mult în ceea ce privește disputa pentru coroana Ungariei² în momentul în care principalii membri ai guvernării lui Zápolya - căpitanul Valentin Török, Șt. Verböczy, P. Petrovics și episcopul de Oradea, Martinuzzi - s-au hotărât să ducă la îndeplinire rugămintea, de pe patul de moarte, a lui Zápolya, și anume să-l impună pe tronul Ungariei pe Ioan Sigismund. Într-adevăr, sub presiunea acestora, Dieta Ungariei, convocată în grabă, în septembrie 1540, la Buda, l-a ales pe Ioan Sigismund rege al Ungariei, hotărârea acesteia fiind recunoscută de sultan printr-o diplomă din 16 octombrie același an³. Cum noul rege era minor, guvernarea țării, a fost încredințată de către dieta unei regente (consiliu) formată din regina-văduvă Isabella, Martinuzzi, Petrovics și Török⁴.

În Transilvania situația era departe de a se fi liniștit după eșecul intervenției lui Zápolya contra răsculaților - Ștefan Mailat și Emeric Balassa - din primăvara-vara anului 1540⁵. La 29 august 1540, voievodul Ștefan Mailat a convocat Dieta la Sighișoara, la care au participat nobili, sași, secui, reprezentanții orașelor. Dieta, sub constrângere, i-a ales pe cei doi "căpitani ai țării" și a

¹ Textul tratatului de pace, așa cum a fost conceput inițial, semnat și ratificat de Zápolya, la R. Gooss, *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690)*, Wien, 1911, p. 69-81 (în continuare R. Gooss, *Österreichische Staatsverträge*).

² Pentru disputa dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya pentru coroana Ungariei (1526-1540), vezi studiile noastre, *Contextul european al disputei pentru coroana Ungariei dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya (1526-1540)*, publicat în: *Revista Academiei Trupelor de Uscat*, nr.3/1998, și *Preliminarii politico-juridice ale disputei pentru coroana Ungariei dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya*, publicat în volumul Sesiunii de comunicări științifice a Școlii de Aplicație pentru Artilerie și Rachete "Ioan Vodă", Sibiu, 6 noiembrie 1998.

³ Cr. Feneșan, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997, p. 87.

⁴ L. Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p. 128.

⁵ Vezi *Erdély története*, Budapeșt, 1986, p. 419-420 (în continuare *Erdély története*); P. Binder, *Ștefan Mailat (circa 1502-1551). Boier român și nobil transilvan*, în: *Studii*, 25, 1972, p. 301-309; O. Popa, *Ștefan Mailat, domnul Făgărașului*, Extras din revista *Țara Bârsei*, Brașov, 1937, p. 8-16; I. Lupaș, *Un voievod transilvan care și-a încheiat cariera în temnița Iedikule din Constantinopol: Ștefan Mailat*, în: *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol.II, Cluj, 1940, p. 121-129.

hotărât să trimită o solie la regina Isabella și la stările Ungariei pentru a făgădui fidelitate⁶. Alegerea noului rege al Ungariei și pericolul, pentru Transilvania, al redeschiderii conflictului pentru coroana Ungariei, l-au determinat pe Mailat și apropiații săi să pună în aplicare mai vechiul lor plan de a separa Transilvania de regat. Rezistența transilvăneană contra lui Mailat este sprijinită de regina Isabella, care, prin Emeric Bebek, reușește să păstreze sub control nordul Transilvaniei. Inițial, Poarta otomană a sprijinit acțiunea lui Mailat. În Dieta de la Biertan (18-27 septembrie 1540)⁷, Sinan, trimisul sultanului, îl investește pe Mailat cu puteri de principe și cere reprezentanților celor trei națiuni să-l recunoască drept domnul lor legitim, dacă nu cumva gestul lui Sinan a fost o depășire a competențelor cu care a fost împuternicit⁸. La rândul său, Ferdinand îi acordă sprijin lui Mailat, trimițându-l, în Transilvania, pe Thomas Nádasdy. Dar intrigile, la Poartă, ale solilor reginei Isabella, care îl acuzau pe Mailat de alianță cu Ferdinand, l-au determinat pe sultan să-și schimbe poziția, fapt reieșit din scrisoarea de răspuns adresată de sultan regelui Poloniei, la 13 octombrie 1540, prin care se declara favorabil cererii lui Sigismund I, regele Poloniei, ca Ioan Sigismund să fie numit principe al Transilvaniei.

Cât privește Poarta Otomană, denunțarea, în decembrie 1539, de către Martinuzzi, a tratatului de la Oradea din 1538, criza politică declanșată de moartea lui Zápolya și evenimentele din Transilvania din 1540, îl determină pe sultan să pună în aplicare intenția mai veche de a ocupa Ungaria. Intervenția lui Ferdinand în Ungaria, în octombrie 1540, și tratativele dintre Isabella și Ferdinand în vederea unei eventuale cedări a țării, începute în aceeași lună⁹, au constituit elemente importante în decizia otomană. La 25 mai 1541, trimisul sultanului în Transilvania anunța stările de aici că sultanul a hotărât să acorde Transilvania lui Ioan Sigismund¹⁰, atitudine fără echivoc, care nu mai lăsa loc nici unei alte alternative. În vara aceluiași an, în urma campaniei victorioase din Ungaria, sultanul hotărâște noul statut al Transilvaniei. Pe 29 august, în ziua ocupării Budei, sultanul cere să-i fie prezentat copilul-rege. Delegația care l-a însoțit pe rege - Martinuzzi, Bálint Török, Petru Petrovics, Șt. Verböczy și Orban Báththyány - a fost sechestrată timp de 7 zile. În discuțiile care le-a avut cu aceștia, pe care nu le cunoaștem din însemnări directe, sultanul și-a definitivat planul în legătură cu Transilvania¹¹. Petru Petrovics și Ioan Sigismund au fost numiți sandjak-bei, primul asupra Banatului, al doilea asupra Transilvaniei, ambele provincii fiind declarate sandjak-uri. Ei au primit steag și act de numire (berat), fiind investiți în noile funcții în 4 și 5 septembrie 1541. Regina-văduvă Isabella a primit cetățile Șoimus și Lipova, ultima fiindu-i și noua reședință. În Dieta de la Târgu-Mureș, din 26 ianuarie 1542, Martinuzzi a declarat că sultanul i-ar fi acordat lui Ioan Sigismund, pe lângă Transilvania, regiuni și părți ale Ungariei de lângă Tisa cu excepția Oradiei, Cașoviei și Făgărașului, care, împreună cu penitențele lor, îi reveneau lui. Până la majoratul lui I. Sigismund, episcopul de Oradea guverna Transilvania și Partium-ul.

Investirea lui Ioan Sigismund ca "principe" al Transilvaniei de către sultan a anulat alegerea sa, din septembrie 1540, ca rege al Ungariei. Dieta de la Debrețin, din octombrie 1541, la care au participat și reprezentanți ai Transilvaniei, a sancționat hotărârea sultanului¹². În Transilvania se instaura, așadar, un regim otoman de semicucerire¹³.

2. Semnarea tratatului de la Gilău

La sfârșitul lunii decembrie 1540 Isabella, care suporta cu greu influența crescândă a lui Martinuzzi asupra treburilor statului și încrezătoare în reușitele militare ale lui Ferdinand, l-a

⁶ Vezi Gh. Bichicean, *Adunări de stări în Țările Române. Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, Sibiu, 1998, p. 350-351.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Vezi Cr. Feneșan, *Op. cit.*, p. 56-57.

⁹ R. Gooss, *Österreichische Staatsverträge*, p. 91.

¹⁰ C. Felezeu, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 75.

¹¹ Pentru detalii, Cr. Feneșan, *Op.cit.*, p. 82-87.

¹² L. Makkai, *Op.cit.*, p. 130; *Kurze Gheschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1990; G. Barta, *Az erdély fejedelemség Születése*, Budapest, 1979; H. Bálint, *Magyar történet*, vol. II, Budapest, 1939.

¹³ Teoria îi aparține Cr. Feneșan, *Op.cit.*, p. 84.

expediat pe Andreas Czarnkowski la Ferdinand să-i explice acestuia că ea ar dori cu sinceritate să ajungă la o înțelegere, dar nu poate să se impună datorită lui Martinuzzi. Ferdinand i-a reproșat că acest argument nu constituie decât un subterfugiu. Ca răspuns, Isabella i-a explicat lui Ferdinand, în ianuarie 1541, prin Emeric Bebek, că este de acord, după ce va căpăta aprobarea tatălui ei, să-i predea lui Ferdinand Ofenul. Ferdinand i-a răspuns, la 8 februarie, că este de acord să asigure fiului ei, în schimbul predării localității Ofen, un venit de 32.000 de guldeni de aur, castelul și orașul Pressburg, Tyrnau și Trentschin, iar reginei să-i garanteze intangibilitatea proprietăților ei și, în cazul morții fiului ei, o rentă anuală de 12.000 de guldeni. Ferdinand punea însă condiția, având în vedere amenințarea invaziei otomane, predarea localității Ofen să aibă loc în termen de 10 zile¹⁴. Deși sfătuită de tatăl său să cedeze, în condiții avantajoase, Ungaria lui Ferdinand, Isabella, oscilantă și slabă din fire, și sub presiunea lui Martinuzzi, nu a dat curs propunerilor lui Ferdinand (martie-mai 1541).

Evenimentele din vara anului 1541 vor determina reluarea tratatelor dintre Ferdinand și Isabella, puternic marcată psihic de hotărârile sultanului. Condițiile redeschiderii tratatelor erau favorabile deoarece Ferdinand reușise printr-o serie de concesii (amnistie pentru trecutul său, recunoașterea demnității de episcop de Oradea și a celei de tezaurar al Transilvaniei, confirmarea proprietăților sale, cedarea spre folosință, pe durata vieții, a cetății Munkács) să-l atragă de partea sa pe Martinuzzi.

Primele contacte au avut loc la câteva săptămâni după ocuparea Budei de către otomani și au fost realizate de consilierii reginei cu comandantul trupelor lui Ferdinand din Ungaria Superioară, Kaspar Serédy. Tratatul urmau să se poarte pe baza prevederilor păcii de la Oradea din 1538.

La 21 noiembrie 1541, Ferdinand îl împuternicește pe K. Serédy să negocieze în numele său. Isabella i-a desemnat pe Martinuzzi, P. Petrovics și pe episcopul de Alba Iulia, Ioan Statileus, să negocieze. La data de 29 decembrie 1541 s-a perfectat, în castelul de la Gilău, la vest de Cluj, acolo unde cele trei Someșuri se întâlnesc, o înțelegere ale cărei puncte principale erau¹⁵:

- Ferdinand acorda reginei-văduve și fiului ei castelul Zips cu domeniile aferente, iar până la reglarea restului problemelor îi promitea un venit de 12.000 de guldeni;

- Isabella se obliga ca, după luarea în stăpânire a castelului Zips, să cedeze lui Ferdinand toate orașele și cetățile aflate în posesiunea ei în Ungaria și Transilvania și să-i remită coroana Ungariei;

- în cazul în care nu se va ajunge la un acord în termen de doi ani asupra problemelor de patrimoniu în litigiu (posesiunile cuvenite văduvei, drepturile patrimoniale ale fiului), decizia finală va fi luată de împăratul Carol al V-lea și de către regele Poloniei.

Tratatul a fost ratificat de Ferdinand la 23 aprilie 1542, la Innsbruck, iar de către regina Isabella la 26 iulie 1542, la Alba Iulia¹⁶. Întârzierea reginei în a ratifica textul înțelegerii de la Gilău se datorează presiunilor făcute de Martinuzzi asupra sa. Acesta condiționa ratificarea de aprobare de către Ferdinand a unor noi pretenții personale sau ale prietenilor săi. Numai după ce delegatul lui Ferdinand, K. Serédy, trimis din nou în Transilvania, s-a declarat de acord cu acestea, Isabella a ratificat tratatul¹⁷.

Sub presiunea evenimentelor următoare (eșecul asaltului lui Ioachim de Brandenburg asupra Budei, din 1542, eșecul tratatelor cu Ferdinand, din octombrie 1542), dar și a felului de a fi al reginei - incapabilă să prevadă și dominată de conjuncturi-, aplicarea tratatului s-a tergiversat până în anul 1551. Așadar, ca și tratatul de la Oradea, tratatul de la Gilău, atât de puțin luat în seamă de istoriografia românească, nu a fost decât un pas pe drumul unei dispute ce dura de aproape două decenii între două familii ce râvneau supremația în Ungaria. Și de această dată s-a dovedit că adevărata cheie a rezolvării problemei Ungariei se afla în mâna sultanului în acel moment.

¹⁴ R. Gooss, *Österreichische Staatsverträge*, p. 92; I.A. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, Dritter Band, Leipzig, 1874, p. 518-519.

¹⁵ Textul tratatului la R. Gooss, *Österreichische Staatsverträge*, p. 95-102.

¹⁶ *Ibidem*, p. 102-104.

¹⁷ *Ibidem*, p. 104-110.

